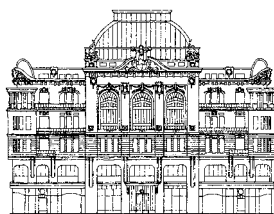

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

ECONOMIC SCIENCES COLLECTION
Book XIV

ECONOMIC CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES

Proceedings
of the Conference
CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES
held at SASA on April 20, 2010

Accepted for Publication at the 10th Session of the Department of Social Sciences
of the Serbian Academy of Sciences and Arts, held on December 14th, 2010
after being reviewed by
Corresponding Member Časlav Očić, University Professors Oskar Kovač,
Mladen Kovačević,
Ljubomir Madžar, Blagoje Babić, Milovan Mitrović, Đorđe Popov and Rajko Bukvić

Editor
Academician
ČASLAV OCIC

BELGRADE
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

ЕКОНОМСКИ ЗБОРНИК
Књига XIV

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова
с научног скупа
КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ
одржаног у САНУ 20. априла 2010. године

Примљено на 10. скупу Одељења друштвених наука
Српске академије наука и уметности 14. децембра 2010.
на основу реферата
дописног члана Часлава Оцића, универзитетских професора Оскара Ковача,
Млађена Ковачевића, Љубомира Маџара, Благоја Бабића,
Милована Митровића, Ђорђа Попова и Рајка Буквића

Уредник
академик
ЧАСЛАВ ОЦИЋ

БЕОГРАД
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

**ЕКОНОМСКА КРИЗА:
ПОРЕКЛО И ИСХОДИ**

**ECONOMIC CRISIS:
ORIGINS AND OUTCOMES**

Припрема Layout
Љубица Танасковић Ljubica Tanasković

Превод с енглеског English translation
Александар Павић Aleksandar Pavić

Штампа Printed by
Штампарија Издавачке фондације Štamparija Izdavačke fondacije
Архиепископије београдско-карловачке Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke
Краља Петра Првог 5, Београд Kralja Petra Prvog 5, Belgrade

Тираж Circulation
200 примерака 200 copies

© ©
САНУ, Београд, Србија SASA, Belgrade, Serbia

САДРЖАЈ CONTENTS

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

Часлав Оцић

1

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	INTRODUCTORY LECTURES
ВЕЛИКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ДРЖАВНА ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУРАТНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ Смиљана Ђуровић	7 THE GREAT ECONOMIC CRISIS AND STATE INTERVENTION IN INTERWAR YUGOSLAVIA Smiljana Đurović
ГЛАВНИ ИЗАЗОВ СВЕТСКОЈ ПРИВРЕДИ: ИСЦРПЉИВАЊЕ „ЕВРОПСКЕ ВРСТЕ РАЗВОЈА“ Благоје С. Бабић	27 THE MAIN CHALLENGE TO THE WORLD ECONOMY: EXHAUSTION OF THE „EUROPEAN TYPE OF DEVELOPMENT“ Blagoje S. Babić
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	HISTORY
ПРВЕ ТРИ БАНКАРСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ ДО 1914. Биљана Стојановић	51 THE FIRST THREE BANKING CRISES IN SERBIA BEFORE 1914 Biljana Stojanović
ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА И КОНЈУНКТУРА У ЈУГОСЛАВИЈИ, 1919–1925. Бошко Мијатовић	71 ECONOMIC POLICY AND MARKET CONDITIONS IN YUGOSLAVIA, 1919–1925 Boško Mijatović
АГРАРНА КРИЗА У СРБИЈИ, 1925–1935. Момчило Исић	91 AGRARIAN CRISIS IN SERBIA, 1925–1935 Momčilo Isić
МЕЂУРАТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ЈУГОСЛОВЕНСКУ ИНДУСТРИЈУ	101 INTERWAR INVESTMENTS IN YUGOSLAV INDUSTRY

И ХРВАТСКО-СЛОВЕНАЧКА ПРОПАГАНДА Слободан Вуковић		AND CROATIAN-SLOVENIAN PROPAGANDA Slobodan Vuković
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ		THEORY
ТЕОРИЈЕ КРИЗЕ – КРИЗА МОДЕРНИХ ТЕОРИЈА Александар Саша Гајић	115	CRISIS THEORIES – THE CRISIS OF MODERN THEORIES Aleksandar Saša Gajić
СВЕТСКА ФИНАНСИЈСКА КРИЗА Оскар Ковач	127	THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS Oskar Kovač
МОГУЋИ УЗРОЧНИЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Љубомир Маџар	141	CONUNDRUM OF THE PRIME MOVERS OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS Ljubomir Mažar
ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОУКЕ ЗА ЕКОНОМСКУ ТЕОРИЈУ И ПОЛИТИКУ Исидора Љумовић и Мирослав Н. Јовановић	159	ECONOMIC CRISIS: LESSONS FOR ECONOMIC THEORY AND POLICIES Isidora Ljumović and Miroslav N. Jovanović
ПАРАДИГМЕ ТУМАЧЕЊА И СТРАТЕГИЈЕ ИЗЛАСКА ИЗ КРИЗЕ 2008. Вера Вратуша	173	THE CRISIS OF 2008: PARADIGMS OF INTERPRETING AND STRATEGIES OF OVERCOMING Vera Vratuša
КРИЗА: НЕОЛИБЕРАЛНА ДИЈАГНОЗА – КЕЈНЗОВСКА ТЕРАПИЈА? Бранка Бујишић	193	CRISIS: NEOLIBERAL DIAGNOSIS – KEYNESIAN THERAPY? Branka Bujišić
СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ Драгана Митровић	201	THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS: ANOTHER VIEW Dragana Mitrović
САВРЕМЕНА ЕКОНОМСКА КРИЗА: „АУСТРИЈСКО“ ОБЈАШЊЕЊЕ Божо Стојановић	217	THE CURRENT ECONOMIC CRISIS: THE “AUSTRIAN” EXPLANATION Božo Stojanović
ИСТОРИЈСКИ УСУД КАПИТАЛИЗМА: КРИЗА КАО ПОСЛЕДИЦА НЕКОНТРОЛИСАНОГ РАСТА Борис Н. Кршев	231	LE DESTIN HISTORIQUE DU CAPITALISME: LA CRISE EN RAISON D’UNE CROISSANCE INCONTRÔLÉE Boris Kršev

С В Е Т		W O R L D
КРИЗА И/ИЛИ НЕНАУЧЕНЕ ЛЕКЦИЈЕ? Ђорђе Попов	245	CRISIS OR AN (UN)LEARNED LESSON? Đorđe Popov
ПОРЕКЛО АКТУЕЛНЕ СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Хасиба Хрустић	259	ROOTS OF THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS Hasiba Hrustić
КРИЗА И КОНВЕРГЕНЦИЈА Живота Ђорђевић	275	CRISIS AND CONVERGENCE Života Đorđević
ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАО УЗРОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗЕ Рајко Буквић и Часлав Оцић	277	ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАК ИСТОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗИСА Рајко Буквич и Часлав Оцић
НЕМОЋ МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ У УСЛОВИМА СВЕТСКЕ ФИНАНСИЈСКЕ И ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Ђорђе Ђукић	293	THE POWERLESSNESS OF MONETARY POLICY UNDER THE CONDITIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS Đorđe Đukić
ГЕНЕЗА И ПОСЛЕДИЦЕ КРИЗЕ: ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ Драгомир Анђелковић	307	GENESIS AND CONSEQUENCES OF THE CRISIS: THE GEO-POLITICAL ASPECT Dragomir Anđelković
УЗРОЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ И ЊЕНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ Горан Николић	327	CAUSES OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND ITS GEOPOLITICAL CONSEQUENCES Goran Nikolić
Т Р А Н З И Ц И Ј А И С Р Б И Ј А		T R A N S I T I O N A N D S E R B I A
УЗРОЦИ ДУБОКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ Млађен Ковачевић	339	CAUSES OF THE DEEP ECONOMIC CRISIS IN SERBIA Mladen Kovačević
ЕФЕКТИ КРИЗА У СРБИЈИ Снежана Грк	363	EFFECTS OF THE SERBIAN CRISIS Snežana Grk

СВЕТСКОСИСТЕМСКИ АСПЕКТИ КРИЗЕ И СРБИЈА Слободан Антонић	379	WORLD-SYSTEMIC ASPECTS OF THE GLOBAL CRISIS AND SERBIA Slobodan Antić
АКТУЕЛНА СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ТРАНЗИЦИОНА РЕЦЕСИЈА: ИСКУСТВО СРБИЈЕ Властимир Вуковић	391	THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND THE TRANSITION RECESSION: SERBIA'S EXPERIENCE Vlastimir Vuković
ПОСЛЕДИЦЕ ПРОДАЈЕ ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ Александра Смиљанић	405	THE SALE OF THE SERBIAN TELECOMMUNICATIONS INFRASTRUCTURE Aleksandra Smiljanić
СРПСКО ДРУШТВО: КРИЗА, СУКОБИ, РАЗАРАЊЕ И ОПОРАВАК Милован М. Митровић	421	SERBIAN SOCIETY: CRISIS, CONFLICTS, DEVASTATION AND RECOVERY Milovan M. Mitrović
НЕДОСТАЦИ СИСТЕМА КАО ПРЕТЕЖНИ ИЗАЗИВАЧ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ (2007–2010) Маринко Бошњак	439	SYSTEMIC SHORTCOMINGS AS A PRIMARY CAUSE OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS (2007–2010) Marinko Bošnjak
ПОСЛЕДИЦЕ ЗАКЉУЧИВАЊА СПОРАЗУМА О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ СРБИЈЕ ЕУ Дејан Мировић	451	CONSEQUENCES OF THE STABILIZATION AND ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN SERBIA AND THE EU Dejan Mirović
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИ РИЗИЦИ У БАНКАРСКОМ СЕКТОРУ СРБИЈЕ И РЕГИОНА Бранко Урошевић	459	ECONOMIC CRISIS AND GLOBALIZATION RISKS FACING THE BANKING SECTOR OF SERBIA AND THE REGION Branko Urošević
ЕКОНОМИКА ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ЗДРАВСТВА Здравко Шолак	469	ECONOMICS OF POST-SOCIALIST HEALTH CARE SYSTEM Zdravko Šolak

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

ЧАСЛАВ ОЦИЋ

ШТА ЈЕ КРИЗА?

Загорски сељак Мика Брезовачки 1931:

Каква је та година деветстотридесетпрва! [...]

Такве још није било! [...]

Госпон биљежник – ... – јели ви знате, кај је то криза? [...]

Криза – ... – то вам је, кад ја својег јунца десет пута терам на сејем, а немрем га продати! ... То се зове, бумо рекли, криза! То је моја криза, али то бу и опћинска криза, јер ја небум могел платити својих, бумо рекли, дажбаина! ...

Славко Колар, *Ми смо за љравицу*, Загреб 1936; приповетка „Криза“.

Мајко, зашто је хладно у нашој соби? – Јер нема угљена, сине. – А зашто нема угљена? – Јер тата нема посла. – А зашто тата нема посла? – Јер има превише угљена.

Иван Дончевић, *Људи из Шушњаре*, Загреб 1933.

Да ли простодушна народска (данас је у моди да се каже: популистичка) дефиниција кризе као економске микро-макро *инконируенције* (огромних социјалних, психолошким и моралних трошкова) коју загорски сељак Мика Б. предочава *Јосион биљежнику* 1931. (у јеку Велике кризе) има универзално значење? Које, дакле, важи и за СЕКУ 2008.

Да ли Мајчин опис *нарушавања равнотеже кайиџала и рада* које резултира кризом хиперпродукције представља опште – *џарадоксолошко* – објашњење феномена?

Да ли је криза циклички *џроцес* („логика историје“ *на делу*) или „линеарни“ „диктат“ (*џројекџ*), тј. историјски инжењеринг, „практични идеализам“ куденхоф-калергијевског типа у коме ће после сламања традиционалних друштава, у постхуманој будућности киборзи заменити Мику Брезовачког и Мајку.

Која је природа најновије глобалне кризе? Да ли је она традиционални конјунктурни феномен или специфична дотад незабележена (готово уникатна) структурна појава?

Да ли је у питању само максимална, али ипак људска, *ауга сафра фамес* (проклета пожуда за новцем) или много амбициозније претензије глобалних демијурга: стварање новог човека или – постчовека?

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА

Та торба је рукопис зборника *Економска криза: порекло и исходи*. Последњих 6–7 година она је свом тежином притискала савест уредника овог зборника.

Почетком 2010. године у Кнез Михаиловој 35 – на иницијативу чланова Одбора за економске науке САНУ и чланова Друштва за привредну историју – др Смиљана Ђуровић, председница тог (тек основаног) Друштва, проф. др Благоје Бабић, Часлав Оцић, председник поменутог Одбора и научни саветник београдског Института за међународну политику и привреду, састали су се да усагласе нацрте образложења за разговора за округлим столом о светској економској кризи. Тада су не мали број економиста и већина политичара сматрали да је криза већ на издисају. Врло брзо, међутим, очекивања да ће та криза врло кратко трајати почела су да бледе: прва фаза оптимизма потопљена је таласом скепсе – криза се манифестовала као појава дугог трајања. Откуд сад тај (својеврсни) *neverendum*? На то су, поред осталог, требало да одговоре учесници расправе за округлим столом

на тему

ПОРЕКЛО И ИСХОД КРИЗА

Расправу је 20. априла 2010. године у САНУ организовао Одбор за економске науке САНУ у сарадњи с Друштвом за привредну историју у оквиру следећих тематских целина:

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	СВЕТ
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	КРИЗА, ТРАНЗИЦИЈА, СРБИЈА
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ	ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

После расправе учесници су имали на располагању месец дана да зголове саопштења за зборник радова који је требало да се појави под истим називом као и априлски скуп. У међувремену, Европска академија економских наука и Европски центар за мир и развој УН подстакнути динамичном и корисном априлском расправом у САНУ одлучили су да у октобру 2010. организују округли сто на тему

ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

као својеврсни продужетак и допуну априлског скупа одржаног под кровом САНУ. Овај скуп је требало да скрене пажњу на могућа европска решења глобалне економске кризе. Модератор априлског скупа је замољен да сачини тезе за разговор на овом скупу. Он је (инкорпоришући и тезе с априлског скупа, пре свега, онај део чији је аутор био Благоје Бабић) крајем априла 2010. то и учинио:

Тезе за разговор на тему
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

ПОРЕКЛО И ПРИРОДА КРИЗА

Феноменологија кризе/а
Друштвена и економска димензија
Природа економских поремећаја: рецесија, криза, депресија, ...
Криза хиперпродукције или криза хиперпотрошње?
Кризе тржишне привреде или кризе капитализма?
Универзалне карактеристике – макрорегионалне специфичности?
„Транзиција“ и криза

ПОГЛЕД УНАЗАД

Хронологија криза (привредне кризе у 19. веку; привредна криза 1920–1921. године, Велика економска криза 1929–1933. године; криза стагфлације 1970-их година; енергетска криза 1974; финансијска криза у САД 1987. године и њен одраз на светску привреду; привредна криза у Јапану 1990-их година и поуке за економску политику; Светска криза 2007/8–...): сличности и разлике у узроцима, последицама и антикризним мерама. Спонтани и „плански“ (?) карактер криза.
Могу ли се данас извући неке поуке из ранијих кризних догађања?

ОБЈАШЊЕЊА КРИЗА – РАЗУМЕВАЊЕ ДАНАШЊЕ
СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

Теорије привредних циклуса (неокласична школа, кејнзовска школа, марксистичка школа, аустријска школа)
Кондратјевљева теорија дугих таласа
Геокономско виђење економске кризе

УПРАВЉАЊЕ КРИЗАМА

Мере текуће (националне или макрорегионалне) економске политике
Улога међународних финансијских институција и геокономских блокова у управљању кризом
Ривалство или сарадња: аутаркија или светска привреда?

ИСХОД(И) КРИЗА

Криза и промене економско-социјалне структуре становништва
Политичке (глобалне и макрорегионалне) импликације економске кризе
Криза и (не)дељивост безбедности
Криза и интеграциони процеси у Европи

ПОГЛЕД УНАПРЕД

Путеви и методи опоравка од кризе
 Временски хоризонт(и) опоравка: кратак, средњи и дуги рок (монетарна, фискална и развојна политика)
 Једно и јединствено глобално решење?
 Макрорегионална („блоковска“) комбинована решења?
 Субевропска и евроазијска решења
 Европска решења у поређењу с америчком антикризном политиком, руским антикризним програмом и кинеском стратегијом превазилажења кризе
 Могући (европски) сценарији изласка из кризе (Европа 2020)
 Институционалне реформе и излазак из кризе
 Социјални субјекти динамизације будућег привредног развоја – главни чиниоци изласка из кризе

С обзиром на то да се врло брзо показало да нема услова за организовање (међународног) октобарског скупа, модератор априлског скупа узео је слободу да свим учесницима тог скупа пошаље и тезе за планирани октобарски скуп, као својеврсни подсетник, али и путоказ, којим се унеколико проширују и разбокорављају првобитни оквири зборника зацртани горе наведеном шестоделном структуром априлског скупа. То је имало врло позитивно дејство тако да се до краја 2010. на столу уредника зборника нашло тридесетак – редигованих и рецензираних – квалитетних радова, спремних за прелом и штампу.

Тада нико није није могао ни да сања и да ће и зборник о кризи упасти у кризу – кризу објављивања. Покушало да завлада ледено доба постистине, па је и овај наш зборник био жртва замрзавања. Чекање на штампање зборника ипак се није претворило у *neverendum*, тако да су повољне климатске промене у 2018. створиле прилику да се овај сада већ времешни научноистраживачки подухват – издржавши на најбољи могући начин пробу времена – публиковањем приведе крају.

Насупрот томе, изгледа да су слаби изгледи да за нашег живота видимо крај светске економске кризе. Криза је фактички постала перманентно (у сваком случају хаотично) стање на које се треба привикавати. Како? Одговор на ова и друга бројна „кризолошка“ питања могао би да пружи скуп који Одбор за економске науке САНУ планира да организује 2019. године под насловом

СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: 10 ГОДИНА ПОСЛЕ

Ово је први позив за учешће на том скупу.

ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ
THEORY

ТЕОРИЈА КРИЗЕ – КРИЗА МОДЕРНИХ ТЕОРИЈА

АЛЕКСАНДАР САША ГАЈИЋ

Институт за европске студије, Београд, Србија

romero@eunet.rs

САЖЕТАК: Настанак и развој светске економске кризе која се с финансијског сектора проширила на најшире поље друштвеног живота и превазишла економске димензије, у теоријским оквирима посматра се на различите, међусобно противуречне, начине: или као конјунктурна, периодична, или као структурна, велика криза чији се узроци, у зависности од теоријских и идеолошких опредељења посматрају или као последице несавршености функционисања тржишта или неадекватног уплива државе те њених нормативних активности усмерених на поље слободнотржишне утакмице. У ширем пак смислу, она се види као вредносно-системска криза што се тумачи у оквирима историјске дијалектике коју је зацртала модерна епоха. Посматрајући историјат теоријских погледа на кризу у модерној епохи у најширем, културно-цивилизацијском, односно вредносном контексту, у раду се заступа теза не само о неподобности тумачења наступајуће велике системске кризе која има глобалне димензије из перспективе модерних теоријских погледа. Напротив, управо се у њима и њиховим идеолошко-теоријским изразима виде рационализовани изрази тежњи преовладавања кризе модерности као сталног наличја њеног развојног тока што је стално проузроковао нове и продубљивао старе кризне моменте, управо оне који у савременом тренутку воде у правцу њиховог епохалног завршетка што изискује суштински другачије парадигматично превазилажење свих досадашњих модерних теоријско-практичних напора зарад објашњења и превазилажења кризе*.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: криза, модерност, идеологије, теорије о кризи, циклуси

Ништа боље од актуелних тумачења узрока, настанка, развоја и последица светске економске кризе нам не одликова противуречности постојећих теоријских погледа на кризу и различитост тумачења иза којих се пројављују једностраности у поимању сложених процеса у стварности. Сагласност углавном постоји само око појавних облика избијања кризе и њених непосредних узрока; све остало тумачи се из различитих теоријско-идеолошких визура, који на корене и димензије кризе бацају потпуно различита светла и гледају их из посве различитих перспектива.

Неспорно је да је криза хипотекарног тржишта из 2007. године иницијално место избијања глобалне финансијске пометње, када су, након падања

* Овај рад је написан у оквиру пројекта 149026 кога финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

цена некретнина на тржишту САД и проблема с враћањем кредита, деривативне хартије од вредности засноване на хипотекама (MBS; CDO, SIV) постаје неуновчиве. У позадини household bubble-а налазила се државна политика према стамбеном тржишту. Она је кроз стимулацију потрошње и лако доступних стамбених кредита (тзв. subprime кредита), озаконених још 1977. године у време Картерове администрације (CRA – Community Reinvestment Act) а појачаних за време Клинтона 1996. и Буша 2005. године, уз политику ФЕД-а (деценијска политика снижења каматне стопе) и дерегулацију која је омогућила банкарске шпекулације хипотекарним дериватима, допринела непосредном избијању кризе. Секјуритизација, препакивање кредита кроз њихово куповање од банака и њихово пласирање на тржиште хартија од вредности које су вршиле две квазидржавне (у ствари приватне) федералне корпорације Fannie Mae и Freddie Mac, генерисало је спиралу новог задуживања, тј. кредитне мултипликације и увећање хипотекарних деривата на финансијском тржишту који су појачали household bubble.

У позадини економске политике стимулисања потрошње кроз давање кредита грађанима – лежали су много дубљи поремећаји епицентара савременог капиталистичког система. Није реч само о „зараженим” хипотекарним хартијама од вредности, већ о свеprisутној, деценијској чињеници раста обима финансијских актива (финансијски деривати) у односу на материјалне активе, и то оних које се не изводе из ових других, реалних, већ из самих себе. Виртуелна финансијска надградња над реалном економијом која утиче на формирање цена ради голе шпекулације, свеопшта финансијска задуженост која доспева на наплату, емисија новца без покрића и финансијских деривата што су се покривали дислокацијом производње у процесима глобализације на просторе с вишеструко нижом надницом (а што је довело до значајне деиндустријализације епицентара капитализма) и убрзавање новчаних трансакција савременим информатичким средствима, претворили су у знатној мери глобални економски систем у свежањ пренадуваних балона у којима је хипотекарни балон само врх леденог брега. Изузев начина пуцања хипотекарног балона, сва потоња, шира тумачења и узрока и домета кризе остала су – за заступнике различитих теоријских погледа – спорна.

Неки тако узроке економске кризе виде у понашању појединих економских субјеката; други разлоге поремећаја проналазе у неадекватној економској политици као погрешном управљању у више или мање добро структурисаном систему; трећи пак узроке кризе проналазе у сáмом систему, то јест у инхерентној нестабилности привреда које – у виду привредних циклуса – осцилују успонима и падовима као својим природним манифестацијама; в. [Маџар 2009: 26–41]. Критичари неолиберализма узроке виде у незајаљивој похлепи актера економске политике, имперфектности тржишта и инхерентној нестабилности капиталистичког система који продукује разорне привредне циклусе са све већом амплитудом. Ови бизнис циклуси угрожавају и опстанак самог система уколико се пропусти да се предузму правовремене мере економске политике стабилизације потенцијално разорних флукуција. Враћајући се теоријама

пословних циклуса, од кејнзовског објашњења (одсуство агрегатне тражње), кредитно-дужничког циклуса насталог услед флукуације кредита (хипотеза финансијске нестабилности Хајмена Минског), преко марксистичког тумачења кризе због тенденције пада профитне стопе услед променљивости понуде и тражње, све до ревитализације теорије дугих таласа Николаја Кондратјева, заступници ових погледа указују на то да су унутрашње противуречности, потпомогнуте и појачане неолибералном економском политиком инагурисане Вашингтонским консензусом, допринеле самој кризи.

Неокласичари, пак, одричу тржишну имперфектност и цикличност криза. Они избијања кризе виде као последицу екстерних узрока: мешања државе и централних банака (манипулисање каматним стопама) у тржишне односе, њиховог стимулисања и погрешног усмеравања. Узроке цикличних осцилација они увек виде у вантржишним упливима, сматајући да, у складу са закључцима Хајека и Мизеса, бизнис циклусе и ломове проузрокују Централне банке монетарном експанзијом. Другим речима, овај теоријски модел постулира немогућност макроекономске неравнотеже услед идеалтипских премиса рационалног функционисања привредних субјеката и савршеног функционисања робних и факторских тржишта које отклањају сваку неравнотежу. Када се неравнотежа појави – она се увек види као спољни утицај који нарушава перфектност тржишног модела. Либерално моделско мишљење с идеолошким слепилом пропушта да види да у стварности постоји многострука, вишесмерна повезаност тржишних и свих осталих друштвених процеса, да привредни субјекти нису савршено рационални, да делују у окружењу које је далеко од перфектне конкуренције, где се стварају, у тесној спрези политичких и економских организовања – монополи и олигополске структуре.

Трећи приступ, различит од два супротстављена преовлађујућа (*мејн-сџирим*) погледа, сматра да је актуелна финансијско-економска криза само симптом дубоке системске кризе самог капитализма, односно историјске демисије постојећег светског капиталистичког система. Константно опадање раста БДП у земљама које припадају епицентрима капиталистичког система још од почетка седамдесетих година прошлог века, према теоретичарима као што су Самир Амин и Џон Белами Фостер, упућује на тржишну засићеност. Она је покушала да се компензује у финансијском сектору уместо у производним инвестицијама, што је последично довело до феномена глобалног надувавања балона. Заступници тезе о системској кризи указују на дуг предисторијат глобалне кризе (од рецесије из раних деведесетих, кризног таласања на полупериферији и периферији светског система – Мексико 1995, Источна Азија 1997, Аргентина 2002. до пада dotcom тржишта, тј. Интернет инвестиција 2000) који су указивали да актуелна криза није периодична турбуленција која се може отклонити инструментима кризног менаџмента из домена економске политике, већ да је ово *велика криза* генерисана финансијским капиталом који је имао супстанцијалну улогу у неолибералној глобализацији, а са чијим се наличјем сада суочавамо.

УВИЂАЊЕ ТЕОРИЈСКЕ КРИЗЕ

Досадашња историја капитализма показује да су све раније кризе имале улогу иницијатора реструктурисања односа производног и финансијског капитала који су отварали путеве новог економског замаха. Кризне ситуације омогућавале су и отварале нове теоријске увиде, стварале нова полазишта за превредновање дотадашњих погледа и концептуализацију нових начина деловања и функционисања услед увида у ограничавајуће, неподесне, старе облике који су довели до криза. Управо ови увиди били су полазишта за нове облике који или нису још настали, или нису добили чврсте оквири. Кејнзовци су, увидима о непотпуном коришћењу акумулација и опадању спонтаног инвестирања у периоду пре избијања Велике депресије 1929, формулисали теоријски концепт по коме одсуство агрегатне тражње доводи до економског пада. На основу тога је формулисана и доктрина о превазилажењу економских криза државном политиком стимулисања тражње. Такође, неокласичне теорије су тријумфовале након немоћи кејнзовског модела управљања тражњом да превазиђе кризну ситуацију 70-их година (стагфлација – стагнација производње и запослености, праћена инфлацијом), контрапозиционирајући јој се политикама реганомике и тачеризма. Сада је и неолиберални концепт дошао у кризу, односно довео до њеног глобалног продубљења. Неолиберални концепт снижења пореза ради подстицаја инвестиција на основу пореских уштеда јесте стварао виши профит. Међутим, вишак капитала више није девалоризован у оквирима националних реалних економија, већ је, кроз глобалну финансијализацију, понајвише усмерен у стварање финансијских мехурића као покушаја одговора на дубинску, системску кризу профитабилности [Јосифидис и др. 2009: 104].

Уочена опречна теоријска тумачења кризе у ствари нам демонстрирају и кризу модерних теорија које, кроз враћање на раније моделе ради објашњења и проналажења адекватних одговора на проблемске ситуације, говоре о неадекватности и окамењености модерних мисаоних конструкција у суочавању с комплексношћу присутној у стварности. Оне буде бојазан од парцијалних, међусобно супротстављених објашњења које се смењују као доминантни услед њихових неадекватних приступа при уклањању кризних последица – што касније, дугорочно гледајући, заправо доводи до њиховог интензивирања. Дакле, постоји опасност од тенденције кружног смењивања (нео)класичног и (нео)кејнзовског модела који, периодично неуспешни, улазе и излазе из моде, док је стварно економско и друштвено стање далеко (и то, нажалост, нагоре) еволуирало од постојећих теоријских модела који га покушавају објаснити и разрешити. Кругман [Krugman 2009] примећује да је актуелна теорија системе стварних привреда „заменила својим прекрасним моделима какви не постоје у стварности – рационалном понашању произвођача и потрошача и перфектној конкуренцији. Ствар је још гора када је реч о финансијским кризама. Дуго владајући модел (Capital Asset Pricing Model, CAPM) не само да је претендовао да омогући избор оптималног портфолија, него и да одреди цене финансијских деривата, потраживања на основу потраживања.” [Стојановић 2010: 96].

Поразна чињеница да су економисти и финансијери потрошили деценије на стварању сложених теорија и модела којим ће антиципирати тржишно понашање а који уопште нису уочили долазак и размере светске економске кризе, била је алармантна за отпочињање теоријског окретања економске мисли у новим правцима. Тако започиње процес превредновања погледа на пољу економске науке, полазећи пре свега од другачијег гледишта према понашању људи у привредним активностима на које су у претходним деценијама указивали ретки појединци који су сумњали у перфектну рационалност и понашање руковођено искључивим самоинтересом (Гери Бекер /Gary Becker/, Херберт Сајмон /Herbert Simon/, Амос Тверски /Amos Tversky/...).

„У тексту ‘Криза разумевања’ Роберт Шилер с Јејла указује да најбоља објашњења криза уопште нису радови економских анализа.... Интелектуална енергија више није с економистима који конструишу апстрактне и сложене моделе. Напротив, поље изгледа да се креће у хуманистичком правцу. Многи економисти сада покушавају да примене лекције преузете од психолога, неуролога и социолога. Они стварају књиге с насловима попут *Животињска душа*, *Ирационални економисти* и *Економија идентитета* на теме како социјални идентитети обликују економске изборе.” [Brooks 2010]. Тиме се покушавају вишеструко продубити ранији покушаји објашњења на које начине интеракције друштвених и економских сила стварају и одржавају капиталистички систем. Из ове перспективе приступа се анализама утицаја социо-културних фактора на економске процесе, односно посматрања друштвених структура, вредности и институција зарад објашњења тржишних грешака и оправдања интервенција у „чистој” економској сфери.

Таквим позиционирањем, које прави отклон од досадашњег креирања теоријске, мисаоне кохерентности на уштрб одстрањивања највећег дела људске природе и ширег друштвеног контекста економских односа, нови покушај теоријског пробоја почиње да се усмерава у правцу укључивања друштвеног и субјективног емоционалног оквира при уочавању правилности привредног понашања. То понашање се, како се јасно увиђа, не може свести само на математичке моделе и универзална правила која се могу егзактно одредити. Вођени жељом за интегралнијим приступом објашњења феномена криза, економски теоретичари тако су крочили на поље друштвених наука и филозофије, у којима је уочавање и проучавање феномена кризе – једна од централних тема.

ДРУШТВЕНЕ ТЕОРИЈЕ КРИЗА

Обаснити друштвени развој, његов правац и смисао у односу на кризе, њихове узроке, облике испољавања и начине њиховог превазилажења – у том „преображају кризе у развој” лежи основна тема друштвених наука и свих теоријских и практичних настојања модерне епохе. Ограничавајући, неупотребљиви оквири старог, насупрот променама које нису уобличене а које отварају процесе настанка различитих, супротстављених интерпретација у неодлуче-

ном простору разрешавања – ето шеме модерног развоја друштва. Управо тај простор неодлучености, нестабилности, ризика и опасности јесте простор кризе. Криза (од грчког *κρίσις* – одлука, суд, чији је корен *κρίνω* – раздвојити, разликовати) јесте расцепљена, проблематична (*fragwürdig* каже Ниче [Ниче 1991: 55–123]) структура, веза друштвеног и унутрашњег живота човека, суштинско одсуство заједнице [Видовић 1997: 125]. Њу карактерише раскорак, подвајање између жељеног и оствареног, достигнутог и недостижног. Криза се оличава у усложњавању које, уместо преображаја у ново, квалитетније стање – доводи до даље проблематичне разградње, у правцу „крајње граничне ситуације” коју карактерише „неразрешивост с објективне стране, а свест о кризи са субјективне... доживљај који притиска људско биће и које прати несигурност и осећај фаталности... цео људски живот потиснут је на границу преко које, ако начини још један корак, изгледа да је неизбежно изгубљен.” [Хамваш 1994: 186, 192].

Облици кризне ескалације су многоврсни: декаденција културе, стагнација привредног просперитета, кидање трговачких веза, урушавање до недавно стабилних производних система, конфузија друштвеног поретка и државе, закона, морала, обичаја, истине... Криза је свеобухватни, „шетајући” процес у најширем друштвеном пољу који се драматично обзнањује све већим интензитетом расцепа на коме почива, или, како с доласком 20. века примећује Сорокин „... било је бескрајно много мањих криза које су нас заплускивале као таласи океана. Данас у овом, сутра у оном облику. Сад овде, сад онде. Политичке, пољопривредне, трговачке и индустријске кризе. Кризе производње и потрошње. Моралне, правне, верске, научне и уметничке кризе. Кризе власништва, државе, породице, индустријских подухвата, криза диктатуре и аутономије, капитализма и социјализма, фашизма и комунизма, национализма и интернационализма, пацифизма и милитаризма, конзервативизма и радикализма. Криза истине, лепоте, правде и правичности. Свака у богатству разноврсности форми и с различитим степеном снаге, али без краја навиру, њихов звук свакодневно одјекује из новина. Свака од ових криза најдубље потреса најдубље темеље наше културе и друштва, свака од њих оставља за собом легије побеђених и рушевина. И, јаој, крај јој још нико не види.” [Сорокин 1937: 523–524]

Егзистенцијалне и друштвене кризне моменте проналазимо још у пророчким открићењима древних сакралних списа, у теоријама о цикличном опадању и „закономерној” кварности које с духовно-моралних сфера продубљују пуко тине профаног света. Критика доба и личности, проткана апокалиптичним набојем „небеског судије” над животима појединаца у друштвима, лако је уочљива још код Лао Цеа, Хераклита, Буде, а затим и код апостола и црквених отаца (Августин, св. Јован Златоусти). Родивши се с религиозном кризом ренесансно-реформационог доба, модерна мисао о кризи у друштвеном контексту јавља се у уобличеном виду тек половином 18. века, у делу Монтескјеа (*Montesquieu*) о пропадању Римског царства. Након тога, модерна кризологија израста из критике доба у разним правцима – код Русоа (*Rousseau*), код Хелдерлина, код практично целог романтичарског покрета. Хегелова дијалектика била је покушај да се у историјској перспективи објасни развој кроз смисаоно смењивање

кризних супротности у синтези која добија умску перспективу. Окренувши је наглавце, Маркс (Marx) је у „кризној перспективи”, сведеној на базну производно-економску основу, тежио да објасни општедруштвени развој с кулминацијама у револуционарним превазилажењима појединих друштвено-економских формација. Паралелно с уочавањем цикличних кризних момената у економији и употребом речи „криза” у привредним делатностима (Малтус, Сеј, Мил, Жиглер), теоријско уобличавање тумачења модерних криза у друштвеним наукама надаље развија се у делима Де Токвила (de Tocqueville), Адамса и Јакоба Буркхарта. Овај последњи је у исто време и први који је систематски проучавао историјски развој кризе у интегралном смислу – као израз културно-цивилизацијске кризе.

Друга половина 19. века доноси врхунац ране кризолошке мисли, тзв. профетске кризологије која уочава срж „субјективног пола” кризе. Она има пуну свест о кризи модерности као егзистенцијалном проблему пре него што су се фактички изрази кризе у пуном виду пројавили у свим сферама друштвеног живота – у политици, економији, у стваралаштву... Први аутор који детаљно описује „субјективни пол” модерне кризе је Кјеркегор (Kierkegaard); в. [Кјеркегор 1979: 1970]. Након њега следи Ниче (Nietzsche) који, на Буркхартовом трагу, обједињује објашњења њеног „субјективног” и „објективног” пола. Ниче уочава да корени кризе леже у модерном, европском нихилизму као „уверењу о неодрживости живота у односу на највише дотада признате вредности” и „гледшту да немамо никаква права претпоставити постојање апсолутне природе ствари и нешто с ону страну нашег света што би било ‘божанско, отеловљени морал’ [Ниче 1991: 55]. Описујући све димензије модерне кризе, њен „субјективни” пол (криза као субјективно стање; покушај рационалне систематизације и организације иза свих феномена, а ради успостављања сигурности, својеврсног „монизма”), и „објективни” пол – што кризу види као „процес деградације чијој се проблематичности не може учити смер” [Ниче 1991: 58–59], књига *Воља за моћ* представља темељни теоријски основ објашњења кризе наступајућег 20. века као и идеолошко-рационалних концепција њеног безуспешног превладавања. Потоње књиге о кризи мање или више су прилози (или чак фусноте) ничеовског описа кризе модерног нихилизма. На крају 19. и почетку 20. века, Ничеа следе дела Клагеса (Klages), стваралаштво Георгеа (George) и његовог круга, као и књига *Криза европске културе* (1917) Рудолфа Панвица (Pannwitz). После светске ратне катаклизме, кризолошку линију даље прати и развија у својој „морфологији култура” Освалд Шпенглер (Spengler) у *Пројасији зајада*. Због тога, много више него због натуралистичких аналогја о расту, процвату и умирању култура и њихових идејних перспектива, *Пројасији зајада* у првим поратним годинама задобија култни статус.

Двадесете и тридесете године прошлог века карактерише права експлозија теоријских дела о кризи. Пре Велике депресије теоретичари друштвене кризе баве се више њеним културним и субјективним странама, а после 1929. пре свега тумачењима кризних облика и њиховим последицама. Елиот, Валери, Синклер, Поуис, Драјзер, Фробениус, Ортега и Гасет (Ortega y Gasset), Берђајев,

Фереро, Унамуно, Кроче, Мерешковски (Мережковский)... списак ондашњег промишљања модерне кризе би могао да иде у недоглед. Практично, сви иоле значајнији међуратни мислиоци заузели су критички став према актуелној епохи у чијем је центру лежала криза. Па ипак, оно што се очитује у готово свим тадашњим радовима је то да су они препуни сјајних описа и драматичних изрза субјективних стања, док у објашњавању одвијања друштвених процеса или завршавају на томе што манифестације кризе сматрају њеним узроцима, или понављају ставове буркхартовско–ничеовско–шпенглеровске провенијенције и гомилају аргументе у прилог њима. Ретки истраживачи, попут Сорокина, покушавају да дају типологију криза (социјални простор и време поремећаја, интензитет, укљученост, природа и циљ поремећаја) и уоче историјске правилности [Сорокин 1937: 519–520]. Истовремено, идеолошко–доктринарни погледи на свет обликавају своје рецепте за превазилажење криза који ће се сукобити у другом полувремену светског сукоба (1939–1945) и његовом хладноратовском продужетку.

Ситуација се тек донекле мења после Другог светског рата: послератна обнова и две и по деценије „златног периода капитализма” (1945–70), у смислу даљег развоја теорије криза (коју је зачео Буркхарт) само представља период систематског продубљивања културно–историјских перспектива кризе. Њих репрезентују Британац Тојнби (Toynbee), француска социолошко–историјска школа предвођена Броделом (Braudel), и, из свог угла, светско–системска теорија чији је утемељивач Имануел Волерстин (Immanuel Wallerstein)... У протекле четири деценије (1970–) кризни симптоми постали су саставни део најширег друштвеног/културног живота. Њихово се прогресивно увећање подразумева као неминовност – која се као таква констатује и којој се, услед трајне присутности те продубљености свих „проблематизација” које она носи, више не придаје ексклузиван значај.

КРИЗА У МОДЕРНОМ КОНТЕКСТУ

Криза личности и заједница, егзистенцијално и културно свеprisутна сенка која прати људску историју од њеног почетка, у модерној епохи добија крајње драматичне размере. Тек од модерних времена кризе задобијају потенцијале свеобухватне проблематизације и унутрашњег разарања свих друштвених структура; зато је време модерне истовремено и време перманентне кризе и време покушаја њеног превазилажења.

Практично сви значајнији теоретичари друштвених криза корене и модерне епохе и настанка модерних криза виде у религиозној кризи која јој је претходила и која ју је изнедрила. У њој се одиграла деконструкција етичког постулата „теоцентричности” смисленог света, насупротив кога је устоличен хуманистички „антропоцентризам” који се поуздава у људску памет и способност што доводи до брзог трансформисања друштва. Насупрот религиозности, наступа хуманизам. Уместо холизма – емпиризам; уместо заједнице – организација. У темељу

свега је – криза; као покретач – организовани рационални план превазилажења кризе; као исходиште свега – још већа и још раширенија криза, која изнова тражи решења. „Кризни менаџмент” модерног доба заправо је довео до преусмеравања друштвених процеса који се одликују диференцијацијом кроз осамостаљење и специјализацију друштвених структура. Разумски претпостављајући издвојеност сегмената живота који израстају с намером свог проширења и наметања за тоталитет или бар његов темељни критеријум, модерна епоха представља кулминацију њиховог међусобног одвајања и надметања. Ова борба „модерних партикула” претвара друштва у социоисторијску структуру која се „усавршава” кроз каузалне ланце преображаја у чијем се вртлогу налазе кризе и покушаји њиховог превазилажења.

Петовековно надметање модерних дискурзивних образаца, „знања као моћи”, која интерпретирају емпиријска достигнућа што су окренута деловима и детаљима (уз истовремени недостатак узајамне повезаности мимо оне разумски конструисане, моделске) – видљива је у свим теоријама друштвеног развоја које се суочавају с најразличитијим манифестацијама кризе. Теоријски погледи неодвојиви су од дискурзивног, идеолошког приступа, где се реалитет моћи увукао у научну, „објективну” рецепцију стварности, дајући му потпору у превазилажењу кризних расцепа и проблематизација. Идеолошко-теоријско полазиште које је фундирало све дискурзивне образце „друштвеног развоја као надвладавања кризе” почивало је на сржи модерне, на епистемолошком и антрополошком оптимизму који преображава кризни свет кроз „конструктивистички рационализам”, то јест образце организовања. Ови образци представљају планске одговоре на захтеве друштвеног живота што верују да су сви његови облици, све установе, обичаји, право и слично – само сврсисходни изуми људског ума као истинске људске природе што остварује сопствене утопијске, разумске конструкције успоставља усклађени, бескризни, рационално интегрисани свет [Вујачић 2002: 265]. На супротном полу, као реакција на модерне утопистичке пориве, рађају се антигетички погледи модерних конзервативизама који покушавају да играју уравнотежавајућу улогу одржања спонтанитета друштвеног живота услед њихове искуствене дуговечности и утемељености. Они указују на епистемолошки скептицизам, ограниченост разума као конститутивне људске особине, и потребу очувања наслеђених друштвених облика, традиција и морала – и то углавном из функционалне перспективе, као гаранта постепености и безбедности друштвеног развоја, а не из перспективе немодерног облика заједништва. Уравнотежујућа дијалектика смењивања ових идеолошких протообразаца и њихових различитих израза оличива теоријски циклзам модерног западног друштвеног развоја.

На економском пољу, додуше у нешто измењеним варијантама, овај циклзам (где либерални модел чак преузима, кроз идеалтипску редукцију, облик тржишног спонтанитета следствено више идеолошком конзервативизму) смењивања либерализма и државног интервенционизма (протекционизам, касније кејнзизам) стварно је присутна константа економске теорије и праксе, који се смењује са, такође цикличним, кризним ескалацијама. У широј шеми, која ци-

кусима придодаје и смер линеарног друштвеног „прогреса”, у њу су укључена и научно-технолошка достигнућа (на пример, ткачка машина, пароброд и железница, употреба челика и струје; нафте, мотори с унутрашњим сагоревањем; информатичка револуција), које означавају циклусе спиралног напредовања друштва у процесу превладавања кризних посустајања. Ова „псеудохегелијанска перспектива” друштвене еволуције смену криза и покушаје њихових превладавања на свим нивоима живота види у истом шематизму: фазе Кондратјевљевих таласа (оживљавање, полет, криза, депресија) подударају се с епохама кружења дијалектике грађанског друштва, тј. смењивања либералног и конзервативног приступа. Либерална доминација оличава „фазу спонтаности” и иновације, а потом и „фазе напретка” са својим индивидуализмом и креативношћу „новог”. Иза ње следи „фаза декаденције” услед дихотомија и негација које то „ново” порађа и што ствара историјске кризе. Тада као реакција, благотворна за кризна прекорачења, наступају „конзервативни идеолошки моменти” који обуздавају и негирају покретачке либералне парадигме, те воде у правцу стабилизујуће синтезе либерално-конзервативних момената која представља основу отпочињања новог друштвеног (и привредног) циклуса; в. [Цвјетићанин 2009: 89–100].

Ова механичка, поједностављујућа шема рационализације модерне епохе као „кризног превазилажења”, наравно, не може да докаже готово ништа од своје трајно стабилизујуће функције – из простог разлога што се криза стално враћа и стално повећава. Спорна је и улога револуционарних техничких проналазака – јер они не стоје на почецима, као покретачи бизнис циклуса, већ унутар њих. Технолошке иновације пре представљају „амортизере” да се друштвене кризе не прелију на простор привредних делатности него што представљају његов основни „замајац”. Ни след цикличних економских криза (1825, 1847, 1873, 1929–1933, 1974–1975) не проистиче из идеолошко-доктринарних смена владајућих парадигми, већ је, као и „класични показатељ” у моделу Кондратјева – раст и пад цена – условљен кризним ескалацијама на другим пољима. Економске кризе су по правилу „превазилажене” ратним кризама, које, пак, имају узроке у политичким, а ове у културно-цивилизацијским струјањима, тамо где су идеолошка надметања само један сегмент историјског збивања. Историја криза показује неправилности њихових различитих израза и начина превазилажења – некада би се неразрешене „кризне акумулације” додатно „испразниле” на економском пољу (на пример, после Наполеонових ратова, током и после америчког грађанског рата); некада су амортизоване колонијалним политикама и приливом рудног блага (на пример, утицај злата с Аљаске на пад цена почетком 20. века), а некада ништа од тога није помогло у датој ситуацији. Дугорочно гледано, цела модерна епоха представља вековно нарастање једне гигантске кризе чија су циклична надирања попут попуштања бране на различитим, удаљеним напрснућима, где ескалација на једном делу доводи до привременог попуштања и смањења тензије на другом.

Циклуси криза се, дакле, периодично понављају, али они нису само економски, нити су им узроци само такви, већ се они преносе, „шетају” и увећава-

ју на целокупном пољу друштвеног живота. Различити програми парцијалног кризног превазилажења, на било ком подручју, углавном само отклањају штету и интерпретирају, а не разрешавају. И то само делимично – у видљивом делу погођеног друштвеног подручја. „Покушаји спољне политике, привреде, културе, образовања – сви су они смешни у својој ситничавој везаности за ситуацију и у својој безначајности. Реч је о томе да се начини дубљи, универзалнији, личнији корак....Криза се не може разрешити на појединим тачкама, не може се доживети до краја са свим њеним последицама у неком њеном појавном делићу.” [Хамваш 1994: 183]. Интегрални одговор захтева и теоријски и практични заокрет према целом друштвеном, и културно-политичком и економском пољу; он изискује трајно напуштање модерних епохалних становишта и приступа свим сегментима друштвеног живота. И то само као потенцијално обећавајуће полазиште, не као циљ и решење. Јер, исходиште пуног превазилажења кризе захтева разрешење и њеног објективног, спољног, друштвеног контекста које лежи у раскорацима живљења унутар друштвених структура, али и оног субјективног, личног – који од кризе води у катарзу.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Видовић, Жарко (1997). *Суочење њавославља са Европом*, Цетиње: Светигора.
- Кјеркегор, Сорен (1970). *Појам стирејње*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Стојановић, Ивица (2010) Економска мисао и светска економска криза, *Национални интерес*, год. 5 вол. 7, бр. 1–2/2010.
- Хамваш, Бела (1994). Криза Света, у: *Брија о живоју*, Београд: Центар за геопетику.
- Цвјетићанин, Невен (2009). Глобална економска криза, кружење дијалектике историје и рађање нове социјално-економске парадигме у 21. веку, Зборник *Криза и глобализација*, Београд: Институт друштвених наука – центар за економска истраживања.
- Brooks, David (2010). The Return of History; *The NY Times*, 26. 3. 2010.
- Josifidis, Kosta i Alpar Lošonc (2009). Структурална криза у оквирима „финансијализоване” глобализације, Зборник *Криза и глобализација*, Београд: Институт друштвених наука – центар за економска истраживања.
- Кјеркегор, Сорен (1979). *Или или*, Сарајево: Veselin Masleša.
- Krugmann, Paul (2009). How Did the Economy go so Wrong?, *NY Times*, September 6, 2009.
- Madžar, Ljubomir (2009). Globalna криза као системска појава, Зборник *Криза и глобализација*, Београд: Институт друштвених наука – центар за економска истраживања.
- Ниће, Фридрих, (1991). *Volja za moć*, Београд: Dereta.
- Sorokin, Pitirim (1937). *Social and Cultural Dynamics*, London. Allen–Unwin.
- Vujačić, Ilija (2002). *Politička teorija*, Београд: Ћогоја.

CRISIS THEORIES – THE CRISIS OF MODERN THEORIES

ALEKSANDAR SAŠA GAJIĆ

Institute for European Studies, Belgrade, Serbia

romero@eunet.rs

SUMMARY: The onset and development of the global economic crisis, which spread from the financial sector to the broadest sectors of social life and surpassed purely economic dimensions, is viewed in different, often contradictory ways in the theoretical framework: either as part of the normal economic cycle, periodic, or as a structural, great crisis whose causes, depending on the theoretical and ideological standpoint, are seen either as a consequence of the imperfect functioning of the market or of inadequate state participation and its normative activities vis-à-vis the competition of free market. In a broader sense, it is seen as a value-systemic crisis, interpreted within the framework of the historical dialectics defined by the modern era. In reviewing the history of theoretical views on the crisis of the modern era in the broadest, cultural-civilizational, i.e. value-based context, the text argues against interpreting the coming great systemic crisis of global dimensions from the standpoint of modern theoretical views. On the contrary, they and their ideological-theoretical expressions contain rationalized expressions of tendencies to overcome the crisis of modernity as a constant obverse of its course of development, which has constantly produced new and deepened old crisis moments, precisely those that are presently leading in the direction of their epochal ending, which necessitates an essentially different paradigmatic overcoming of all previous modern theoretical-practical efforts to explain and overcome the crisis.

KEY WORDS: crisis, modernity, ideologies, crisis theories, cycles